

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Титарь Олени Володимирівни «Українські національно-культурні ідентичності у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір», поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

Проблема індивідуальної та колективної ідентичності є однією з тих, що напрочуд жваво обговорюються у філософському дискурсі останнього часу. Це не є випадковим, адже ця проблема стосується не тільки теоретичної царини, вона торкається багатьох болючих точок сьогодення, такого, що глобалізується, світу. Іноді здається, що криза стала перманентним станом сучасного буття. Вона знаходить багаточисельні прояви у індивідуальних та суспільних контекстах, накладає відбитки на розвиток культури. Стає все більш очевидним, що світ значною мірою є невизначеним. Мало хто з серйозних дослідників взяв би на себе сміливість давати впевнені прогнози щодо того, яке нас чекає майбутнє. Цивілізація чи то наближається, чи вже досягла того, що у синергетиці має назву «точка біфуркації». У цих обставинах парадоксальним виглядає те, що замість того, щоб згуртуватись та направити зусилля на подолання складних проблем, що загострюються, країни, етноси та окремі індивіди показують все більше непорозуміння, відчуженості та небажання знайти шляхи подолання кризи ідентичності. У цих обставинах мабуть чи найважливішою метою є досягнення розуміння того, що, незалежно від національності, мови чи релігії людство є єдиним. Тільки глибоко усвідомивши цей факт та зосередивши зусилля на тому, щоб подолати прояви непорозуміння та деструкції, можна успішно перейти «точку біфуркації», знайти шляхи до глобальної рівноваги та мати надію на позитивні перспективи існування подальшого соціокультурного буття.

Україна, як держава, що стоїть на перетині культур, релігій та цивілізацій, переживає кризу ідентичності, що у різний спосіб охопила майже все людство, особливо хворобливо. Світ стрімко плине вперед, а тому

соціокультурну, національну та морально-психологічну панораму Слобожанщини у найрізноманітніших проявах, яка представляє основні прояви національно-культурних ідентичностей цієї частини України у історичному, культурологічному та філософсько-антропологічному контекстах. Головна мета дисертаційної роботи обумовлювала конкретні завдання, а також ті теоретико-методологічні положення, що виносяться на захист.

Для обґрунтування висновків дисертації авторка використовувала певні методи та принципи, серед яких герменевтичний і компаративістський підходи, методи культурного моделювання і абстрагування, а також структурно-семіотичний метод (с. 12-13). Методологічну основу аналізу слобожанських ідентичностей складають історико-типологічний та культурно-антропологічний підходи, міждисциплінарний синтез, системний аналіз та синергетичні методології (с. 12).

Суттєвим доробком дисертаційного дослідження О.В. Титарь є запропонована нею спроба проаналізувати слобожанські ідентичності у межах чотирьох культурно-історичних типів, що знаходять репрезентацію у чотирьох світоглядних моделях, а саме: 1) бароковій, де місце звичайної національної ідентичності займає релігійна сакралізована ідентичність; 2) романтично-просвітницькій – модель імперських співіснуючих лояльностей, протоукраїнські ідентичності романтизму; 3) модерній – конфліктуючі національні ідентичності; 4) постмодерній як співіснуючі ідентичності (с. 13). Підкреслено, що вказані моделі одночасно з їх історико-культурними властивостями мають важливе світоглядне забарвлення (с. 356).

Можна погодитись з позицією дисертантки, що культурну та національну ідентичність слід розглядати через основні значимі для слобожанської культури форми. Для слобожанського барокового культурного типу центральними репрезентаціями стають архітектура, філософія і богослов'я на кшталт духовного універсуму Григорія Сковороди. Для слобожанського ранньомодерного (романтичного) культурного типу

Україні дано вкрай короткий термін, щоб подолати негативні наслідки минулого та добитись визнання в якості рівноправної, розвиненої держави світу. Для цього треба вирішити цілу низку важливих економічних, політичних та соціально-психологічних питань, починаючи від трудової етики і закінчуючи проблемами мови та культури. Тільки від людини, її розуму, волі та характеру залежить, чи подолаємо ми складні часи, зламають нас чи зроблять більш сильними випробування, які підкладає історія. Більшість проблем може бути подолано, якщо будуть знайдені ключі до вирішення головного питання, а саме, знайдено шляхи подолання кризи індивідуальної та колективної ідентичності, яка з кожним новим кроком вперед набуває більшої гостроти.

У цьому плані проблема філософсько-антропологічний виміру національно-культурних ідентичностей у контексті глобалізації, поставлена у дисертації О.В. Титарь, є досить актуальною. Робота є цікавою і евристичною не тільки у дослідницькому плані, але й має неабияке практичне значення, з огляду на ті соціально-економічні і політичні процеси, що відбуваються в сучасній Україні та світі.

Представлена на захист дисертація відзначається широким охопленням проблемних питань, що тим або іншим чином пов'язані з минулим і сьогоденням української Слобожанської культури. Текст цілеспрямовано структурований, розлого сформульовано назви розділів та підрозділів, що мало за мету розкрити основні теоретичні цілі дослідження. Завдання дисертації полягало у тому, щоб виявити і проаналізувати «механізми формування національно-культурних ідентичностей Слобожанщини та їх побутування в сучасному глобалізованому світі» [с. 11].

У процесі написання роботи дисертанткою опрацьовано значний масив літератури (загалом 866 джерел), у тому числі іншомовні джерела (74 джерела), що засвідчує високий рівень її філософської та культурологічної підготовки.

За своїм змістом дисертація представляє собою широку

центральними репрезентаціями стають поезія та живопис. Аргументується теза, що мистецтво пізнього модерну виражають література у контексті великих наративних форм, таких як роман і памфлет (с. 359). (Тут треба зробити невеличке зауваження: якщо роман можна назвати однією з «великих наративних форм», то щодо памфлету, – з цим важко погодитись).

Стосовно особливостей слобожанських ідентичностей постмодерного типу, авторка вказує на такі особливості, як європейський вектор розвитку, фрагментизацію ідентифікаційних практик, індивідуалізацію національного вибору. Сучасна ідентичність Слобожанщини визначається дисертанткою як національна, постколоніальна і постімперська, полікультурна і мультикультурна, не європейська, а, швидше, європеїзована (с. 312, 358).

Позитивним моментом дисертації є те, що поставлені нею проблеми О.В. Титарь розглядає з залученням широкого кола історичних та культурологічних джерел, залучає великий за обсягом матеріал з найрізноманітніших галузей науки, літератури, образотворчого мистецтва, архітектури, практичного життя, враховує релігійні контексти, демонструє неабияку обізнаність стосовно історії та культури Слобожанщини.

Цілком виправдано авторка дисертації аргументує, що певний тип ідентичності проявляється у різних формах наративів чи репрезентацій, а також у різних формах раціональності – міфологічній, науковій чи символічній. У роботі охарактеризовано основні форми національно-культурної слобожанської ідентичності, які реалізуються у різноманітних формах дискурсу.

Можна погодитись з тим, що до постійного культурного комплексу слобожанських ідентичностей слобожанської України відносяться: відкритість до нового; толерантність; схильність до самовираження через мистецтво і освіту; індивідуальність, динамічність тощо, тобто у національній українській ідентичності переважають «аполлонівські», чуттєві начала [с. 205].

Слід схвально оцінити спробу дисертантки виділити три типи

дискурсу, що відповідають раціональності модерну, а саме семіотично-прагматичний, історичний та природничий. Можна погодитись з думкою щодо того, що принципом, який лежить в основі семіотично-прагматичного дискурсу, є імперативність та дієвість знаку, що пов'язаний з владним тиском мови. Принцип, що лежить в основі історичного дискурсу, є принципом лінійного розвитку, тобто, еволюції або прогресу. Принцип, що лежить в основі природничого дискурсу, відкриває дорогу формуванню уявлень про загальну картину світу [с. 242, 267].

У **першому розділі** «Поняття «ідентичність» та його застосування стосовно культурних механізмів. Дослідницькі підходи і моделі (методологія) аналізу культурних ідентичностей» авторка дисертації звертається до ступеня розробленості проблеми, поняття ідентичності у сучасних дослідницьких парадигмах, дає своє розуміння відмінностям між національною та культурною ідентичностями, торкається їх філософсько-антропологічного виміру, проводить структурно-семіотичний аналіз мистецтва як однієї з форм їх трансляції.

У **другому розділі** «Українські культурні і національні слобожанські ідентичності: філософсько-антропологічний аналіз» дисертантка подає три моделі розвитку українських культурних ідентичностей, що представлені на Слобожанщині: 1) пострадянську або консервативну інерційну модель, що представляє собою трансформовану модерну ідентичність, орієнтовану на нові реалії; 2) українську синтезовану консервативну модель, для якої характерно те, що традиційні елементи поєднуються з модерною ідентичністю; 3) українську проєвропейську або ліберально-постмодерну ідентичність, яка представляє собою трансформовану модерну ідентичність, поєднану з постмодерними елементами [с. 122].

Розгляду типології культурних ідентичностей Слобожанщини присвячено **третій розділ** дисертації. У цьому розділі дисертантка обстоює ту думку, що класифікація ідентичностей Слобожанщини повинна включати у себе: 1) барокову ідентичність, визначальною ознакою якої є фізична і

метафізична подвійність; 2) просвітницько-романтичну модель, для якої характерні співіснуючі імперські лояльності; 3) просвітницько-модерна модель, що передбачає перетворення етнічного самовизначення на національне, де нація виступає головною рушійною силою розвитку; та 4) постмодерна сучасна модель, що будується на самовихованні та піднесенні про європейських цінностей: демократії, прав людини, свободи, влади закону.

У четвертому розділі зроблена спроба аналізу сучасного стану слобожанських ідентичностей та визначення їх місця у глобалізованому світі. Цілком слушною видається думка про те, що «уявлення про досконалість та досконалу людину є необхідним елементом модерної культури і доки пострадянські культури проходять шлях модернізації, цей образ буде одним з вирішальних факторів трансформацій культурних ідентичностей» [с. 275].

Можна схвально оцінити висновки дисертації, що «для розуміння специфіки культурних ідентичностей Слобожанщини важливим є виділення певних культурно-історичних типів їх розвитку, а також парадигмальних типів розвитку ідентичності: масовий-елітарний, номадичний-доместичний, бароковий-класичний, таласократичний-телурократичний, раціональний-надраціональний» [с. 356]. Авторка цілком слушно відзначає, що певний тип ідентичності проявляється у різних формах наративів, репрезентацій, у різних сценаріях ритуалізації і формах раціональності.

Виправданим є узагальнення, що сьогодні Україна докладає багато зусиль для того, щоб посилити європейськість культурних ідентичностей, тим більше, що ми перебуваємо у ситуації, коли конструюється наднаціональна європейська ідентичність. У цьому сенсі, цілком слушно наголошується, що європейська ідентичність Слобожанщини може існувати лише як плюралістична і мультикультурна, що включає у себе локальні, регіональні, національні та наднаціональні елементи і цементується спільними демократичними цінностями» [с. 359].

Тепер хотілося б окреслити ще деякі сюжети, які викликають **критичні зауваження та спонукають до дискусії**.

Перш за все, суттєвим зауваженням є те, що вживаючи поняття «ідентичність», що є ключовим для даної роботи, дисертантка нерідко вкладає у нього зміст, який за всіма ознаками притаманний поняттю «культура», її окремим рисам і характеристикам. В окремих місцях роботи відбувається пряме ототожнення концептів «ідентичність» і «культура». Хотілось б почути додаткові роз'яснення з приводу того, який сенс вкладається у кожне з цих понять.

Авторка неодноразово наголошує, що мета дисертації полягає у тому, щоб дослідити «механізми формування національно-культурних ідентичностей Слобожанщини та їх побутування в сучасному глобалізованому світі» [с. 11]. Якщо уважно проаналізувати текст дисертації, то окреслюється така картина, що не аналітика, а розлогі описи різноманітних проявів української культури, взагалі, та культури Слобожанщини, зокрема, складають її основний зміст. Тут можна знайти історію створення Харківської губернії, а потім Харківської області (с. 121-122), детальний перелік архітектурних споруд О.М. Бекетова, Ю. С. Цауне, К.М. Жукова, В. Татліна, М. Пайківа і А. Прейсфрейнда з адресами їх знаходження у Харкові (с. 106-107), докладну історію заснування Харківського університету (с. 210-216). У дисертації мають місце дослівні повтори. Наприклад, теза, що «Професор І. Срезневський у вступі до збірки «Запорізька старовина» вперше доводить самостійність і великі можливості, естетичні достоїнства української мови у порівнянні з іншими слов'янськими мовами» звучить тричі (с. 170, с.174 і с. 224). Коли справа доходить до узагальнень, до «механізмів формування національно-культурних ідентичностей Слобожанщини», то висновки щодо цього виглядають не досить переконливими, а то й тривіальними, на кшталт того, що головним принципом щодо еволюцювання ідентичностей Слобожанщини є те, що «вони стають дедалі складнішими, комплексними та гетерогенними» (с. 200).

Враховуючи назву дисертаційної роботи, а також поставлені у ній завдання підрозділ 4.2. «Глобалізація: етапи впливу на національні та регіональні культури. Слобожанщина в глобалізованому світі» мав би бути одним з ключових. Досить дивним у цьому сенсі виглядає те, що у цьому підрозділі розглядаються погляди І. Валлерстайна, У. Бека, З. Баумана та інших, М. Кастельса – і цим все закінчується; а *про Слобожанщину у глобалізованому світі* – ані слова.

Авторка дисертації обстоює ту думку, що певний тип ідентичності проявляється у різних формах раціональності, серед яких виділяє міфологічну, наукову та символічну (с. 14, 31, 356). Те, що будь який міф має свою логіку, не викликає заперечень, але логіка міфу та міфологічна раціональність – не зовсім одне й теж. Було б цікаво почути, як розуміє дисертантка поняття «міфологічна раціональність».

Титарь О.В. цілком слушно зазначає, що поняття культурної та національної ідентичності не є тотожними. Певною мірою можна підтримати ту думку, що культурна ідентичність формується «при ототожненні індивіда з певними культурними моделями та цінностями, усталеними у певній спільноті» (с. 34, 115, 200). Але, коли дисертантка торкається питання національної ідентичності, то вказує тільки те, що ця ідентичність «пов'язана з формуванням національної культури у певному державному утворенні» (с. 200). Таке визначення є досить абстрактним і навряд чи щось додає для того, щоб розкрити сутнісні риси розглядуваного феномену. Хотілось би почути додаткові аргументи щодо відмінностей між культурною та національною ідентичностями.

Не зрозуміло, чому авторка дисертації наголошує, що «національна ідентичність, на відміну від культурної, тією чи іншою мірою пов'язана з дискурсом влади» (с. 200). Мабуть більш вірним було б зазначити, що у сучасному світі з дискурсом влади пов'язані як культурна, так і національна ідентичності.

Втім, вказані критичні зауваження не заперечують основного позитивного змісту роботи. Дисертація О.В. Титарь «Українські національно-культурні ідентичності у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір», є цілісним, завершеним дослідженням, в якому здобуті якісно нові наукові результати. Автореферат за своїм змістом відображає основні положення дисертації. Основні теоретичні і практичні висновки дисертаційного дослідження отримали достатню апробацію на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових і науково-практичних конференціях, а також у 2 монографіях, 2 розділах колективних монографій, 29 статтях, які опубліковані у спеціалізованих фахових виданнях, зареєстрованих ДАК України, 6 статтях у міжнародних виданнях, а також у 20 інших публікаціях.

Усе вищезначене дозволяє зробити висновок, що дисертаційна робота Титарь Олени Володимирівни «Українські національно-культурні ідентичності у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір» має бути оцінена позитивно, а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури.

Доктор філософських наук, професор
професор кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін Харківського національного
університету внутрішніх справ

.....В.М. Шаповал

